

FRIEDRICH ENGELS

Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske*)

Arbejdet er kilden til al rigdom, siger de politiske økonomer. Det er det – ved siden af naturen, der leverer det stoffet, som det forvandler til rigdom. Men det er endnu uendelig meget mere end dette. Arbejdet er den første grundbetingelse for alt menneskeligt liv, og det i en sådan grad, at vi en vis forstand, må sige: det har skabt mennesket selv.

For flere hundredtusinder af år siden, under en endnu ikke nøjere bestemmelig fase af den jordperiode, som geologerne kalder den tertiære, formodentlig henimod dennes slutning, levede der et sted i den varme jordzone – sandsynligvis på et stort fastland, som nu ligger på bunden af det indiske ocean – en slægt af menneskelignende aber med særlig høj udvikling. Darwin har givet os en tilnærmelsesvis beskrivelse af disse vore forfædre. De var stærkt behårede over hele kroppen, havde skæg og spidse øren og levede i flokke i træerne.

Vel først foranlediget af deres levevis, som under klatringen an-viser hænderne anden beskæftigelse end fødderne, begyndte disse aber at vænne sig af med at bruge hænderne under gangen på den flade jord, og de begyndte at lægge sig efter en mere og mere oprejst gang. Dermed var det *afgørende skridt i abens overgang til menneske gjort*.

Alle endnu levende menneskelignende aber kan stå oprejst og bevæge sig fremad på de to fødder alene. Men kun til nød og højst ubehjælpsomt. Deres naturlige gang sker i halvt oprejst stilling og indbefatter brugen af hænderne. De fleste støtter nævens knoer mod jorden og svinger kroppen med krummede ben ind mellem de lange arme ligesom en lam, der går på krykker. I det hele taget kan vi sta-

*) Marx-Engels: Udvalgte skrifter, Forlaget Tiden, Kbh. 1973, bind II, side 75-88.

digvæk hos aberne iagttage alle overgangstrin fra gang på alle fire til gang på begge fødder. Men hos ingen af dem er den sidste gangart blevet mere end en nødhjælp.

Når den oprejste gang hos vore behårede forfædre skulle blive først regelen og siden en nødvendighed, så forudsætter dette, at der i mellemtiden mere og mere tilfaldt hænderne forskelligartet virksomhed. Også hos aberne findes der allerede en vis deling mellem håndens og fodens anvendelse. Hånden bliver, som allerede omtalt, anvendt anderledes end foden under klatringen. Den tjener fortrinsvis til at plukke og fastholde føden, sådan som dette allerede hos de lavere pattedyr sker med forpoterne. Med hånden bygger adskillige aber reder i træerne eller endog som chimpansen tag mellem grenene til beskyttelse mod vejrliget. Med hånden griber de stokke til forsvar mod fjender eller bombarderer disse med frugter og sten. Med hånden udfører de i fangenskab en række simple sysler, som de har luret mennesket af. Men netop her viser det sig, hvor stor afstanden er mellem den uudviklede hånd hos selv den mest menneskelignende abe og den højtudviklede hånd, som mennesket har fået gennem årtusinders arbejde. Tallet og den almindelige placering af knogler og muskler stemmer hos dem begge; men den laveste vildes hånd kan udføre hundreder af sysler, som ingen abehånd gør ham efter. Ingen abehånd har nogensinde forfærdiget blot den råeste stenkniv.

De sysler, som vore forfædre under overgangen fra abe til menneske i løbet af årtusinder lærte deres hånd at tilpasse sig, kan derfor i begyndelsen kun have været ganske simple. De laveste vilde, selv de, hos hvem man kan formode et tilbagefald til en mere dyrelignende tilstand med samtidig legemlig degradation, står alligevel langt højere end hint overgangsvæsen. Indtil den første flint blev forarbejdet til en kniv af menneskehånd, kan der være forløbet tidsrum, i forhold til hvilke den os bekendte historiske tid synes ubetydelig. Men det afgørende skridt var gjort: *hånden var blevet fri* og kunne nu erhverve sig nye og atter nye færdigheder, og den derved erhvervede større smidighed nedarvedes og øgedes fra slægt til slægt.

Således er hånden ikke blot et organ for arbejdet, *den er også et produkt af arbejdet*. Kun ved arbejde, kun ved tilpasning til stadig nye sysler, ved nedarvning af den særlige udformning af muskler, sener

og i længere tidsrum også af knogler, som derved var erhvervet, og ved stadig fornyet anvendelse af denne nedarvede forfinelse på nye, mere og mere udviklede sysler har menneskehånden fået den høje fuldkommenhedsgrad, med hvilken den kunne fremtrylle Raffaels malerier, Thorvaldsens statuer og Paganinis musik.

Men hånden stod ikke alene. Den var kun et enkelt lem i en hel, højst sammensat organisme. Og hvad der kom hånden til gode, kom også hele kroppen til gode, i hvis tjeneste den arbejdede, og det på to måder.

Først ifølge loven om vækstens korrelation, som Darwin har kaldt den. Efter denne lov er bestemte former af enkelte dele i et organisk væsen bestandig knyttet til visse former af andre dele, der tilsyneladende slet ingen sammenhæng har med de første. Således har alle dyr, som besidder røde blodlegemer uden cellekærne, og hvis baghoved er forbundet med den første ryghvirvel ved to ledflader, alle uden undtagelse også mælkevorter til ungerne die. Således er spaltede klove hos pattedyr regelmæssigt forbundet med flere maver til drøvtygning. Ændringer af bestemte former trækker ændringer af andre legemsdeles form efter sig, uden at vi kan forklare sammenhængen. Helt hvide katte med blå øjne er altid eller næsten altid døve. Den gradvise forfinelse af menneskehånden og i takt hermed udformningen af foden til den oprejste gang har utvivlsomt også ved en sådan korrelation virket tilbage på andre dele af organismen. Dog er denne indvirkning endnu alt for lidt undersøgt til, at vi her kan gøre mere end at konstatere den i al almindelighed.

Langt vigtigere er den direkte, påviselige tilbagevirkning af håndens udvikling på den øvrige organisme. Som allerede sagt var vore abeforfædre selskabelige; det er øjensynligt umuligt at aflede mennesket, det selskabeligste af alle dyr, fra en uselskabelig nærmeste forfader. Det herredømme over naturen, som begyndte med håndens udformning, med arbejdet, udvidede med hvert nyt fremskridt menneskets synskreds. Det opdagede stadig nye, hidtil ukendte egenskaber ved genstandene i naturen. På den anden side bidrog arbejdets udfoldelse nødvendigvis til at slutte sammenholdets medlemmer nærmere sammen, idet den forøgede tilfældene af gensidig støtte, af fælles samvirke og klarede bevidstheden om dette samvirkes nytte for hver enkelt. Kort

sagt, de vordende mennesker nåede til, at de *havde noget at sige hverandre*. Behovet skabte sig sit organ: abernes uudviklede strubehoved omformedes langsomt, men sikkert, ved modulation for at frembringe stadig øget modulation, og mundens organer lærte efterhånden at udtale det ene artikulerede bogstav efter det andet.

At denne forklaring på sprogets opståen ud fra og sammen med ar-bejdet er den eneste rigtige, beviser sammenligningen med dyrene. Det lidet, som disse, selv de højest udviklede, har at meddele hverandre, kan de meddele også uden artikuleret sprog. I naturtilstanden føler intet dyr det som en mangel, at det ikke kan tale eller ikke forstå menneskeligt sprog. Helt anderledes er det, når det er tæmmet af et menneske. Hunden og hesten har i omgang med mennesker et så godt øre for artikuleret sprog, at de let kan forstå ethvert sprog så langt, som deres forestillingskreds rækker. De har endvidere erhvervet sig evnen til fornemmelser som hengivenhed for mennesker, taknemmelighed, hvad der tidligere var dem fremmed; og den, der har haft meget med sådanne dyr at gøre, vil næppe kunne spærre den overbevisning ude, at der gives tilfælde nok, hvor de *nu* føler udueligheden til at tale som en mangel, hvad der ganske vist ikke mere er noget at gøre ved, efter at deres stemmeorganer er alt for stærkt specialiseret i en bestemt retning. Hvor organet imidlertid er til stede, der falder også denne uduelighed bort inden for visse grænser. Fuglenes mundorganer er sikkert så forskellige fra menneskets som de kan være, og alligevel er fuglene de eneste dyr, der lærer at tale; og den fugl, der har den afskyeligste stemme, papegøjen, taler bedst. Man skal ikke sige, at den ikke forstår, hvad den siger. Ganske vist vil den af lutter fornøjelse ved talens brug og ved menneskets selskab plaprende gentage hele sit ordforråd i timevis. Men så langt dens forestillingskreds rækker, så langt kan den også lære at forstå, hvad den siger. Man behøver blot at lære en papegøje skældsord, således at den får en forestilling om deres betydning (en hovedforlystelse for matroser, der sejler hjem fra de varme lande); man behøver blot at pirre den, man vil snart finde, at den forstår at anvende sine skældsord lige så rigtigt som en torvekone i Berlin. Ligeså når den tigger om lækkerier.

Arbejdet først, efter det og så sammen med det sproget – det er de to væsentligste impulser, under hvis indflydelse en abes hjerne efter-

hånden er blevet forvandlet til et menneskes langt større og langt mere fuldkomne hjerne, hvor meget de end ligner hinanden. Hånd i hånd med hjernens videre udformning skete imidlertid den videre udformning af dens nærmeste værktøj, sanseorganerne. Ligesom allerede sproget i dets gradvise udvikling nødvendigvis ledsages af en tilsvarende forfinelse af høreorganet, således ledsages hjernens udvikling overhovedet af samtlige sansers udvikling. Ørnen ser betydeligt længere end mennesket, men menneskets øje ser betydeligt mere ved tingene end ørnens øje. Hunden har en langt finere sporsans end mennesket, men den skelner ikke en hundrededel af de lugte, som for mennesket er bestemte kendetegn ved forskellige ting. Og følesansen, som hos aben knap eksisterer i sin råeste begyndelse, er først blevet udviklet med menneskehånden selv, med arbejdet.

Udviklingen af hjernen og af dens hjælpende sanser, af den klarere og klarere bevidsthed, af abstraktions- og konklusionsevnen øvede en tilbagevirkning på arbejde og sprog, som gav begge dele en ny impuls til videre udformning, en udformning, der jo ikke nåede nogen afslutning, da mennesket definitivt var skilt fra aben, men som siden den gang i det store og hele er gået vældigt fremad, hos forskellige folk og til forskellige tider forskellig i grad og retning, stedvis endog afbrudt af lokal og tidsbegrænset tilbagegang; en udformning, dels drevet kraftigt frem, dels styret ind i bestemte retninger gennem et nyt element, der kom til sammen med det færdige menneskes optræden – *samfundet*.

Hundredtusinder af år – i jordens historie svarer det ikke til mere end et sekund i menneskelivet¹⁾ – er sikkert forløbet, før der af træernes klatrende abeflok fremgik et samfund af mennesker. Men sluttelig var det der. Og hvad genfinder vi som den betegnende forskel mellem abeflok og menneskesamfund? *Arbejdet*. Abeflokken nøjedes med at rasere sit foderområde, som var den tildelt ved den geografiske situation eller ved naboflokkes modstand; den foretog vandringer og optog kampe for at vinde nyt foderområde, men den var ude af stand til at

¹⁾ En autoritet af første rang i denne henseende, Sir W. Thomson, har beregnet, at der ikke kan være forløbet meget mere end hundrede millioner år siden den tid, da jorden var så afkølet, at planter og dyr kunne leve på den. (*Note af Engels*).

presse mere ud af foderområdet, end dette fra naturens hånd bød på, bortset fra at flokken ubevidst gødede jorden med sit affald. Så snart alle tænkelige foderområder var besat, kunne der ikke længere ske nogen forøgelse af abebefolkningen; dyrenes antal kunne i det højeste stå i stampe. Men hos alle dyr finder der i høj grad en bortødslen af næring sted, og derudover en udryddelse af den opvoksende næring allerede i kim. Ulven skåner ikke som jægeren de hjortehunner, som næste år skal levere de små bukke; gederne i Grækenland, som nipper det unge buskads af, før det vokser til, har ædt alle landets bjerge nøgne. Denne »rovdrift« fra dyrenes side spiller en vigtig rolle ved den gradvise forvandling af arterne, idet den tvinger dem til at finde sig anden næring end den tilvante, hvorved deres blod får en anden kemisk sammensætning og hele legemskonstitutionen efterhånden bliver en anden, mens de engang fikserede arter dør ud. Der kan ikke være tvivl om, at denne rovdrift har bidraget enormt til vore forfædres forvandling til mennesker. Hos en aberace, der i intelligens og tilpasningsevne stod langt over alle andre, måtte den føre til, at antallet af næringsplanter udvidede sig mere og mere, at flere og flere spiselige dele af næringsplanterne blev anvendt til føde, kort sagt, at næringen blev stadig mangfoldigere og dermed også de stoffer, der indgår i legemet, de kemiske betingelser for forvandlingen til menneske. Alt dette var imidlertid endnu ikke noget egentligt arbejde. Arbejdet begynder med fremstillingen af redskaber. Og hvad er de ældste redskaber, vi forefinder? De ældste, hvis man skal dømme efter de fundne arvestykker fra forhistoriske mennesker, efter de tidligste historiske folks levevis og efter de råeste nulevende vilde? Redskaber til jagt og fiskefangst, de første tillige våben. Jagt og fiskefangst forudsætter imidlertid en overgang fra den blotte plantenæring til iblanding af kød, og her har vi atter et væsentligt skridt fremad i menneskets tilblivelse. *Kødkosten* indeholder i næsten færdig tilstand de væsentligste stoffer, som legemet har brug for til sit stofskifte; denne kost afkortede gennem fordøjelsen varigheden af de øvrige vegetative, til plantelivet svarende processer i legemet og indvandt derved mere tid, mere stof og mere lyst til udfoldelse af det egentlige dyriske (animalske) liv. Og jo mere det vordende menneske fjernede sig fra planten, desto mere hævede det sig samtidig over dyret. Ligesom tilvænningen til

plantenæring ved siden af kød har gjort de vilde katte og hunde til menneskets tjenere, således har tilvænningen til kødnæring ved siden af plantekost væsentligt bidraget til at give det vordende menneske legemskraft og selvstændighed. Mest væsentlig var kødnæringens virkning imidlertid på hjernen, som nu fik langt rigere tilgang af de nødvendige stoffer til dens ernæring og udvikling end tidligere, og som derfor kunne udvikle sig hurtigere og fuldkomnere fra slægt til slægt. Med de herrer vegetarianeres tilladelse, mennesket er ikke kommet til veje uden kødnæring, og selv om kødnæringen nok hos alle os bekendte folk har ført til menneskeæderi engang på et eller andet tidspunkt (Berlinernes forfædre, Veletaberne eller Viltserne, åd deres forfædre så sent som i det 10. århundrede), så kan det ikke røre os i dag.

Kødkosten førte til to nye fremskridt af afgørende betydning: til ildens brug og dyrenes tæmning. Den første afkortede yderligere fordøjelsesprocessen, idet den bragte kosten så at sige allerede halvfordøjet ind i munden; den anden gjorde kødkosten rigeligere, idet tæmningen ved siden af jagten åbnede en ny og mere regelmæssig kilde til fremskaffelse af kød og tillige med mælken og dens behandling leverede et nyt næringsmiddel, der i stofblanding stod mindst på højde med kødet. Således blev begge disse ting allerede direkte til nye frigørelsesmidler for mennesket; det ville her føre os for vidt at gå ind på deres indirekte virkninger i enkeltheder, hvor umådeligt vigtige de end har været for mennesket og samfundets udvikling.

Ligesom mennesket lærte at spise alt spiseligt, således lærte det også at leve i ethvert klima. Det udbredte sig over hele den beboelige jord, som det eneste dyr, der i sig selv besad magtfuldkommenhed dertil. De andre dyr, der har vænnet sig til alle klimaer, har ikke gjort dette på egen hånd, kun i selskab med mennesket: husdyr og utøj. Og overgangen fra det jævnt varme klima i urhjemmet til koldere egne, hvor året delte sig i vinter og sommer, skabte nye behov: bolig og klæder til beskyttelse mod kulde og fugtighed, nye arbejdsområder og dermed nye beskæftigelser, som adskilte mennesket mere og mere fra dyret.

Gennem samvirket af hånd, taleorganer og hjerne ikke alene hos hver enkelt, men også i hele samfundet, blev menneskene sat i stand til at udføre mere og mere komplicerede sysler, at sætte sig højere og højere mål og at nå dem. Arbejdet selv blev fra slægt til slægt ander-

ledes, mere fuldkomment, mere mangesidigt. Til jagt og kvægavl kom landbrug, til dette spinning og vævning, metalforarbejdning, pottemageri, skibsfart. Ved siden af handel og håndværk fik man endelig kunst og videnskab, af stammer blev der nationer og stater. Ret og politik udviklede sig og sammen med dem opstod det fantastiske spejlbillede af menneskelige ting i menneskets hoved: religionen. I forhold til alle disse dannelser, som til at begynde med fremtrådte som produkter af hovedet og som syntes at beherske det menneskelige samfund, trådte den arbejdende hånds mere beskedne frembringelser i baggrunden; og dét så meget mere, som hovedet, det der planlægger arbejdet, allerede på et meget tidligt udviklingstrin af samfundet (f.eks. allerede i den simple familie) kunne lade det planlagte arbejde udføre af andre hænder end sine egne. Hele æren for den hurtigt fremadskridende civilisation blev tilskrevet hovedet, hjernens udvikling og virksomhed; menneskene vænnede sig til at forklare deres handlinger ud fra deres tænkning i stedet for ud fra deres behov (som ganske vist afspejler sig i hovedet, kommer til bevidsthed) – og således opstod i tidens løb den idealistiske verdensanskuelse, som har behersket hovederne navnlig siden den antikke verdens undergang. Den hersker endnu i den grad, at selv de materialistiske naturforskere af den darwinske skole endnu ikke kan gøre sig nogen klar forestilling om menneskets opståen, fordi de er under indflydelse af hin ideologi og derfor ikke erkender den rolle, som arbejdet i denne forbindelse har spillet.

Som allerede antydet forandrer dyrene naturen gennem deres virksomhed, ligeså vel som menneskene gør det, omend ikke i samme grad som menneskene, og de ændringer, de hidfører, virker som vi så igen tilbage på deres ophavsmænd. Thi i naturen sker intet isoleret. Enhver foreteelse virker på noget andet og omvendt, og det er i reglen forglemmelsen af denne alsidige bevægelse og vekselvirkning, som forhindrer vore naturforskere i at se de simpleste ting klart. Vi så, hvorledes gederne forhindrer ny skovbevoksning i Grækenland; på Sankt Helena har de geder og svin, som de første tilsejlende satte i land, fået næsten hele den gamle vegetation på øen udryddet og har således beredt den jord, på hvilken senere skipperes og kolonisters plantninger kunne brede sig. Men når dyrene udøver en varig indvirkning på deres omgivelser, så sker dette uforsætligt og er for disse dyr selv noget til-

fældigt. Men jo mere menneskene fjerner sig fra dyrene, desto mere antager deres indvirkning på naturen karakter af overlagte, planmæssige handlinger, der tilsigter bestemte, forud bekendte mål. Dyret tilintetgør en landstræknings vegetation uden at vide, hvad det gør. Mennesket tilintetgør vegetationen for at tilså markerne eller plante træer og vinstokke, fordi han ved, at afgrøden vil indbringe ham mange fold af udsæden. Mennesket flytter nytteplanter og husdyr fra et land til et andet og ændrer dermed hele verdensdeles vegetation og dyreliv. Endnu mere. Ved kunstig avl bliver både planter og dyr i den grad forandret under menneskets hånd, at de ikke er til at kende igen. De vilde planter, som vore kornsorter stammer fra, søger man endnu forgæves efter. Fra hvilket vildt dyr vore hunde, som indbyrdes er så forskellige, eller vore lige så talrige hesteracer stammer, strides man endnu om.

Det siger iøvrigt sig selv, at det ikke falder os ind at frakende dyrene evnen til planmæssig, overlagt handlemåde. Tværtimod. Planmæssig handlemåde eksisterer i kim alle vegne, allerede der, hvor protoplasma, levende æggehvite, eksisterer og reagerer, dvs. udfører bestemte, selv nok så enkle bevægelser som følge af bestemte pirringer. En sådan reaktion finder sted, hvor der endnu slet ingen celle består, for ikke at tale om en nervecelle. Den måde, hvorpå insektædende planter indfanger deres bytte, står ligeledes i en vis henseende som planmæssig, skønt den sker fuldstændig uden bevidsthed. Hos dyrene udvikles evnen til bevidst planmæssig aktion i forhold til udviklingen af nervesystemet og når et ret højt trin hos pattedyrene. På den engelske ræve-parforcejagt kan man daglig iagttage, hvor nøje ræven forstår at anvende sit store stedkendskab for at undslippe sine forfølgere, og hvor godt den kender alle terrænførdele og benytter dem til at afbryde farten. Hos vore husdyr, der har nået en højere udvikling i omgang med mennesker, kan man daglig iagttage fif, der står på ganske samme trin som menneskebørns. Thi ligesom den menneskelige kims udviklingshistorie i moderens liv kun fremtræder som en afkortet gentagelse af vore dyriske forfædres millionårige legemlige udviklingshistorie, begyndende fra ormen, således udgør menneskebarnets åndelige udvikling en blot endnu mere afkortet gentagelse af de samme forfædres intellektuelle udvikling, i det mindste for de senere forfædres ved-

kommende. Men intet dyrs planmæssige aktion har kunnet præstere at påtrykke jorden sin viljes stempel. Dertil behøvedes mennesket.

Kort sagt, dyret bruger kun den ydre natur og tilvejebringer ændringer i den simpelthen ved sin tilstedeværelse; mennesket gør den ved sine ændringer nyttig for sine formål, *behersker* den. Og det er den sidste, væsentlige forskel mellem mennesket og de øvrige dyr, og det er atter arbejdet, som bevirker denne forskel.²⁾

Lad os imidlertid ikke smigre os selv for meget med vore menneskelige sejre over naturen. Den hævner sig på os for enhver sådan sejr. Hver af dem har ganske vist i første omgang de følger vi har regnet med, men i anden og tredje omgang har den ganske andre, uforudsete virkninger, som kun alt for ofte ophævede de første følger igen. De mennesker, som i Mesopotamien, Grækenland, Lilleasien og andre steder udryddede skovene for at vinde dyrkeligt land, drømte ikke om, at de dermed lagde grunden til, at disse lande nu er blevet til ørken og ødemark, idet de med skovene berøvede dem opsamlingssteder og reservoirer til fugtigheden. Da italienerne på alpernes sydskråninger opbrugte granskovene, der plejedes så omhyggeligt på nordskråningerne, anede de ikke, at de dermed skar rødderne til sæterdriften over på deres område; de anede endnu mindre, at de derved fjernede vandet fra deres bjergbække den største del af året, hvorimod bækkene i regntiden til gengæld flød ud over sletterne som hærgende floder. De, der udbredte kartoffelen i Europa, vidste ikke, at de sammen med den megede kartoffel også udbredte kirtelsygen. Og på den måde bliver vi hvert øjeblik mindet om, at vi på ingen måde behersker naturen på samme måde, som en erobreren behersker et fremmed folk, som en der står uden for naturen – men at vi med kød og blod og hjerne tilhører naturen og står midt i den, og at hele vort herredømme over den består i, at vi frem for alle andre skabninger kan erkende dens love og anvende dem rigtigt.

Og faktisk lærer vi for hver dag der går at forstå dens love rigtigere og at erkende de nærmere og fjernere eftervirkninger efter vore indgreb i naturens vante gang. Navnlig efter naturvidenskabens vældige fremskridt i dette århundrede bliver vi bedre og bedre i stand til at

²⁾ I randen følgende blyantsnotits af Engels: »Forædling«. – *Red.*

lære selv de fjernere naturlige eftervirkninger, i det mindste af vore almindeligste produktionshandlinger, at kende og at beherske dem. Men jo mere dette sker, desto mere vil menneskene påny ikke blot føle sig, men også vide sig eet med naturen, og jo mere umulig bliver den urimelige og naturstridige forestilling, at der skulle bestå en modsætning mellem ånd og materie, mellem menneske og natur, mellem sjæl og krop, en forestilling, der er opstået i Europa efter den klassiske oldtids forfald og har fået sit højeste udtryk i kristendommen.

Har det imidlertid allerede taget nogle årtusinder, før vi nogenlunde lærte at beregne de fjernere, *naturlige* virkninger af vore produktionsindstillede handlinger, så var dette endnu vanskeligere med hensyn til de fjernere, *samfundsmæssige* virkninger af disse handlinger. Vi har omtalt kartoffelen og den ledsagende udbredelse af kirtelsygen. Men hvad er kirtelsygen mod de virkninger, som forringelsen af arbejdernes kost til kartofler har haft på folkemassernes levevilkår i hele landet, eller mod den hungersnød, som i 1847 ramte Irland som følge af kartoffelsygen, begravede en million kartoffelspisende eller næsten kun kartoffelspisende irlændere under jorden og drev to millioner over havet. Da araberne lærte at destillere alkohol, faldt det dem ikke i drømme ind, at de dermed skabte et af hovedredskaberne, hvormed urindbyggerne i det dengang slet ikke opdagede Amerika skulle blive bragt ud af verden. Og da så Columbus opdagede dette Amerika, vidste han ikke, at han dermed vakte slaveriet til nyt liv, efter at det forlængst var overvundet i Europa, og lagde grunden til negerhandelen. De mænd, der i det 17. og 18. århundrede arbejdede på at fremstille en dampmaskine, anede ikke, at de lavede et redskab, som mere end noget andet skulle revolutionere samfundstilstandene i hele verden. Navnlig i Europa, ved koncentreret af rigdommen på mindretallets side og besiddelsesløsheden på det uhyre flertals side, skulle dette redskab først skaffe bourgeoisiet det sociale og politiske herredømme, men dernæst frembringe en klassekamp mellem bourgeoisien og proletariatet, som kun kan ende med bourgeoisiets fald og afskaffelsen af alle klassemodsigelser. – Men også på dette område lærer vi efterhånden, ved langvarig, ofte bitter erfaring og ved sammenstilling og undersøgelse af det historiske stof, at skaffe os klarhed over de middelbare, fjernere samfundsmæssige virkninger af vor produktive virksomhed, og dermed

gives der os mulighed for at beherske og regulere også disse virkninger.

Til at gennemføre denne regulering hører der imidlertid mere end den blotte erkendelse. Dertil hører en fuldstændig omvæltning af vor hidtidige produktionsmåde og dermed af hele vor nuværende samfundsorden.

Alle hidtidige produktionsmåder har kun sigtet på opnåelse af den nærmeste, mest umiddelbare nyttevirkning af arbejdet. De yderligere følger, der først indtræder i en senere tid og efterhånden bliver effektive ved gentagelse og ophobning, blev ganske overset. Det oprindelige fælleseje til jorden svarede på den ene side til menneskenes udviklingsniveau hvis synskreds overhovedet var begrænset til det allernærmeste, og forudsatte på den anden side en vis overflod af disponibel jord, således at der var et vist spillerum i forhold til de eventuelle slemme følger af denne urgamle økonomi. Blev denne overflod på land udtømt, så gik også fællesejet i forfald. Alle højere former for produktion har imidlertid ført til befolkningens deling i forskellige klasser og dermed til modsætningen mellem herskende og undertrykte klasser. Men dermed blev den herskende classes interesse det drivende element i produktionen, for så vidt denne ikke indskrænkede sig til det mest nødtørftige livsunderhold for de undertrykte. Mest fuldstændigt er dette gennemført i den kapitalistiske produktionsmåde, som nu hersker i Vesteuropa. De enkelte kapitalister, som behersker produktion og omsætning, kan kun bekymre sig om den mest umiddelbare nyttevirkning af deres handlinger. Ja selv denne nyttevirkning – for så vidt det drejer sig om nytten af den frembragte eller omsatte vare – træder fuldstændig i baggrunden; den profit, der kan opnås ved salget, bliver den eneste drivfjeder.

Bourgeoisiets samfundsvidenskab, den klassiske politiske økonomi, beskæftiger sig fortrinsvis kun med de umiddelbart tilsigtede samfundsmæssige virkninger af de menneskelige handlinger, der foretages med henblik på produktion og omsætning. Dette svarer ganske til den samfundsorganisation, hvis teoretiske udtryk den er. Når de enkelte kapitalister producerer og omsætter for den umiddelbare profits skyld, kan i første omgang kun de nærmeste, mest umiddelbare resultater

komme i betragtning. Hvis den enkelte fabrikant eller forretningsmand sælger den fabrikerede eller indkøbte vare blot med den sædvanlige smukke profit, så er han tilfreds, og det bekymrer ham ikke, hvad der bagefter bliver af varen eller dens køber. Ligeså med de naturlige virkninger af de samme handlinger. De spanske plantere på Kuba, som nedbrændte skovene på skråningerne og med asken fik gødning nok til een generations højst rentable kaffetræer – hvad vedkom det dem, at de tropiske regnskyl bagefter skyllede det nu ubeskyttede jordlag ned, så kun den nøgne klippe blev tilbage? Under den nuværende produktionsmåde kommer fornemmelig kun det første, håndgribelige resultat i betragtning, når det gælder naturen og også samfundet; og så undrer man sig endda over, at de fjernere eftervirkninger efter de herpå indstillede handlinger er af ganske anden, i regelen ganske modsat karakter; at harmonien mellem tilbud og efterspørgsel slår over i sin polære modsætning, således som forløbet af hver tiårig industriel cyklus demonstrerer det, og som også Tyskland har oplevet et lille forspil til det i form af »krakket«³⁾ at privatejendommen, grundet på eget arbejde, med nødvendighed udvikler sig videre til arbejderens ejendomsløshed, mens al besiddelse mere og mere koncentrerer i hænderne på ikke-arbejdere; at⁴⁾

3) Engels sigter til den økonomiske krise 1873-74. – *Red.*

4) Her bryder manuskriptet af. – *Red.*

